

bicae linguae (Leipzig 1779). Hz. Süleyman'ın meselleriyle Hz. Eyyüb'un "sıfır"ine ilişkin bazı düzeltme teklifleri ve bir konferansının metninden oluşmaktadır. 11. *Reiske, Johann Jacob: Von ihm selbst aufgesetzte Lebensbeschreibung* (Leipzig 1783). 1770'te yazdığı otobiyografisi ve Harîrî'nin 26. makâmesi dahil yayımlanmamış bazı yazıları ile dönemin ünlü ilim adamlarına ve düşünürlerine gönderdiği mektupları bir araya getiren eserdir. 12. *Gelehrter Briefwechsel zwischen Reiske, Moses Mendelssohn und Lessing* (I-II, Berlin 1789). 13. *Briefe* (Leipzig 1897). Mektuplarının diğer bir kısmıdır. Makalelerinden "Der einfluss der arabischen Sprache in den Wissenschaften" (*Neue Zeitung von gelehrten Sachen* [Leipzig 1748]). Arapça'nın ilimlere etkisi konusundadır. 2. "Brieffe über das arabische Münzwesen" (*Repertorium für biblische und morgenländische Literatur*, IX [Leipzig 1781], s. 197-268; X [1781], s. 165-240; XI [1782], s. 1-44; XVII [1785], s. 209-284; XVIII [1786], s. 1-78), İslâmî sikkeler üzerine mektup şeklinde telif edilmiş olan çeşitli yazılarının bazı notlar ve eklerle birlikte neşredilmiş şeklidir. Yazar ayrıca *Bibliothèque orientale*'in Almanca tercümesine katkıda bulunmuş, Mer'î b. Yûsuf'un *Nûzhetü'n-nâzırîn*'ini kısmen Almanca'ya çevirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Fück, *Die Arabischen Studien in Europa*, Leipzig 1955, s. 108-125; a.m.f., "Yuhân Ya'kûb Rayske", *el-Müsteşrikkûne'l-Âlmân* (nşr. Selâhad-din el-Müneccid), Beyrut 1978, I, 15-25; Zirîkî, *el-A'âm*, VIII, 265; P. Bachmann, *Yuhannâ Ya'kûb Rayske: Mü'essisü'd-dirâsâti'l-'Arabîyye fi Âlmânyâ (1716-1774)*, Beyrut 1974; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikkûn*, Kahire 1980, II, 354-355; Abdurrahman Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşrikin*, Beyrut 1984, s. 203-209; *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993, XVII, 59-60; "Reiske", *EAm.*, XXIII, 335.

HİLAL GÖRGÜN

REİSÜLKURRÂ

(رئيس القراء)

Kıraat ilminde icâzeti olanların reisi anlamında bir tabir.

Kârî (okuyucu) kelimesinin çoğulu olan **kurrâ** ile **reis** kelimesinden oluşan terkip kıraat ilmini tamamlayan hâfız ve kâriilerin reisini ifade eder. Kıraat ilmiyle ilgili literatürde daha çok **şeyh** kelimesi kullanılmış ve terkip **şeyhülkurrâ** olarak yaygınlık kazanmıştır. Türkiye'de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yüzlerce şeyhülkurrâlık cihetinin bulunduğu görülmektedir.

Bu terimle, kıraat ilmini öğreten ve bu ilimdeki uzmanlığı ile bölgesinde temayüz eden kıraat âlimleri kastedilmektedir. Buna göre terim bir bölgede veya şehirde birden çok kıraat âlimi için kullanılabilir. Tabiri ilk defa reîsülkurrâ şeklinde Eyyûbî Molla Mehmed Emin Efendi (ö. 1859) '*Um-detü'l-hullân fi izâhi Zübdeti'l-'irfân* adlı eserinin mukaddimesinde babası Abdullâh Eyyûbî için kullanmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde kaleme alınan eserlerde de bu terimin yer aldığı görülmektedir. Ancak şeyhülkurrâ tabirinin kullanımı sürdürülmüş, reîsülkurrâ yerine "reîsü meşâyihi'l-kurrâ" terkinin kullanıldığı da olmuştur.

Kur'an-ı Kerim kıraatinin ve kitâbetinin aslına uygun biçimde korunması amacıyla 1887'de İstanbul'da meşihata bağlı "meclis-i huffâz" birimi oluşturulmuştur. 1891'de bu meclis Meclis-i Teftîş-i Mesâhif-i Şerife adıyla yeniden yapılandırılmış, başına da kıraat ilmini İbnü'l-Cezerî'nin *Takrîbü'n-Neşr*'inin muhtevası seviyesinde bilen, bu konuda icâzeti bulunan ve İstanbul'da oturan bir şeyhülkurrânın tayin edilmesi usulü benimsenmiştir. Günümüzde Türkiye'de bu hizmetin mushafların doğru basımının sağlanmasıyla ilgili yönü Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu, Kur'an kıraatlerinin öğretimle ilgili yönü de aynı başkanlığa bağlı Pendik Haseki Eğitim Merkezi tarafından yerine getirilmektedir.

Meclis-i Teftîş-i Mesâhif-i Şerife'ye 1911'de üye sayısı arttırılarak dinî nitelikli bütün kitapları inceleme görevi de verilmiş, adı da Teftîş-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'îyye Meclisi olarak değiştirilmiştir. Ancak yeni yapılanmada da başkanı reîsülkurrâ olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi'nde bulunan 1 numaralı defterde yer alan ve Tensikat Komisyonu Riyâseti'ne yazılan 30 Şâban 1327 (16 Eylül 1909) tarihli yazıda Teftîş-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'îyye Meclisi üyeleri kıdem sırasına göre sıralandıktan sonra reîsülkurrâ hakkında şu bilgiye yer verilmiştir: "Bu ana kadar meclis-i dâiyânemizin riyâseti reîsülkurrâya ve reîsülkurrâlık dahi Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye'deki mevcut kurrânın en kıdemlisine ait olduğu cihetle 16 Zilkade 1322 (22 Ocak 1905) tarihinde reîsülkurrâ tayin kılınan Abdülaziz Vasfî Efendi meclis-i dâiyânemize dahi reis tayin olunmuş ise de şeyhûhet ve mâlûliyet hasebiyle hîn-i ta'yîninde ancak birkaç defa gelebilmiştir".

Teftîş-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'îyye Meclisi'nin değişik tarihlerde al-

dığı kararlarla reîsülkurrâda bulunması gereken nitelikler tesbit edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi'nde bulunan *Esâmî-i Kurrâ Defteri*'nin mukaddimesinde zikredildiği üzere reîsülkurrâ, İbnü'l-Cezerî'nin *Takrîbü'n-Neşr*'inden icâzetli olması yanında icâzet tarihi itibarıyla de en kıdemli kişi olmalı, ayrıca ilm-i kırâat tedrîsiyle fiilen meşgul bulunmalıdır.

Son reîsülkurrâlardan Hendekli Abdurrahman Gürses'ten alınan bilgiye göre reîsülkurrânın başkanlığında yapılan kıraat cemiyetleri pazartesi ve perşembe günleri icra edilir ve şöyle olurdu: Cemiyetin yapılacak caminin mihrabının hemen önüne reîsülkurrâ kürsüsü kurulur. Teşrifatçı adı verilen kıdemli kârilerden biri, Kur'an tilâvet edecek hâfız ve kurrânın kıdem sırasına göre reîsülkurrâ kürsüsü merkez alınmak suretiyle yerlerini almalarına yardımcı olur. Bunun üzerine reîsülkurrânın verdiği tâlimat doğrultusunda tilâvete başlanır ve her kârinin okuyuşu onun işaretleriyle son bulur. Daha sonra icâzet alacak kişi "indirâc" metoduyla (*DİA*, XXV, 431) İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerini tilâvet eder. Ardından icâzetnâme yüksek sesle okunur ve yapılan dua ile merasim son bulur (ayrıca bk. İCÂZET).

Türkiye Cumhuriyeti'nde Diyanet İşleri Riyâseti kurulunca Teftîş-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'îyye Meclisi kaldırılmış, yerine Hey'et-i Müşâvere ve Tetkîk-i Mesâhif Heyeti adlarıyla iki heyet oluşturulmuştur. Hey'et-i Müşâvere, Diyanet İşleri Riyâseti bünyesine Ankara'ya alınırken Tetkîk-i Mesâhif Heyeti çalışmalarını İstanbul Müftülüğü içinde sürdürmüştür. Fâtih Camii imam-hatibi Ömer Fazıl Aköz'ün ölümüne kadar (1952) heyetin başkanlığı reîsülkurrâlar tarafından yürütülmüşse de Hüseyin Fikri Aksoy'un görevle getirilmesinde bu gelenek dikkate alınmamış ve bu uygulama daha sonra da sürdürülmüştür. 1950'li yıllardan bu yana reîsülkurrâlık, Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi'nde saklanan *Esâmî-i Kurrâ Defteri*'nde mevcut icâzet tessillerine göre gayri resmî olarak devam ettirilmekte olup Abdurrahman Gürses'ten sonra bu unvanı Eyüp Camii emekli imam-hatiplerinden Ahmet Arslanlar taşımaktadır (2007).

BİBLİYOGRAFYA :

VGMA, Defter, nr. İst. Esas/1961, İst. Esas/1962, s. 440/18 ve 401/7 (Molla Gürânî ve İsmail Ağa camilerine ait şeyhülkurrâlık vakfiyeleri); VGMA, *Eski Hazine Defteri*, s. 5; *Esâmî-i Kurrâ Defteri*, DİB Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi; *Teftîş-i Mesâhif-i Şerife Meclisi Karar Defteri*, DİB Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi; *Def-*

ter, DİB Mushafın İnceleme Kurulu Arşivi, nr. I, s. 126; *Sultan III. Osman Vakfıyesi* (haz. Ali Öngül), Manisa 2003, s. 17; Molla Mehmed Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân fi izâhi Zübde’i’l-irfân*, İstanbul 1270, s. 6-8; *Düstür*, Birinci tertip, İstanbul 1289, II, 177 vd.; *İlmiyye Sâlnâmesi*, s. 608-609; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 583-611; Abdülhamit Birşik, “Kıraat”, *DİA*, XXV, 431.

RECEP AKAKUŞ

REİSÜLKÜTTÂB

(رئيس الكتاب)

Osmanlı bürokrasisinde
yazı işlerini yürüten
Divan Kalemî'nin âmiri.

Osmanlı Devleti'nde reîsülküttâblık bir grup kâtibin yöneticiliğini yapmak üzere ortaya çıkmış bir müessesedir. XV-XVI. yüzyıl belgelerinde daha çok reîs-i küttâb, daha sonra reîsü'l-küttâb ve reîs efendi, bazan da reîsü'l-küttâb-ı Dîvân-ı Hümâyün şeklinde geçer. Makam için de ri-yâset ve ri-yâset-i küttâb adları yaygındır. Klasik dönem Osmanlı devlet teşkilâtının merkezî yönetim organı olan Dîvân-ı Hümâyün'un maliye dışındaki yazışmalarını yürüten kâtipler Dîvân-ı Hümâyün kâtibi olarak anılmakta ve reîsülküttâb yönetiminde nişancıya bağlı bulunmaktaydı. Reîsülküttâb şeklindeki isimlendirme İslâm devletlerindeki bürokratik geleneğe de uygunluk göstermektedir. İlhanlılar ve Mısır Abbâsîleri döneminde reîsülküttâb tabirinin kullanıldığı bilinmektedir. Anadolu Selçukluları'nda “melikü'l-küttâb” unvanını taşıyan divan görevlileri mevcuttu; görevleri de Osmanlılar'daki nişancılık ve reîsülküttâblığın görevlerine benziyordu. Osmanlılar'da reîsülküttâblık müessesesinin ne zaman ortaya çıktığı konusunda tam bir açıklık mevcut değildir.

Bu kurum hakkındaki en eski bilgiler Fâtih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde bulunmaktadır. Buna dayanılarak kurumun Fâtih devrinden önce de mevcut olduğu kabul edilir. Ancak bu kanunnâmenin tarihlendirilmesi hususundaki şüpheler sebebiyle bazı araştırmacılar, kanunnâmenin geç bir tarihte oluşturulduğu veya reîsülküttâblığın geçtiği kısımların daha sonra metne ilâve edildiği yolunda görüşler ileri sürmüşlerdir. Özellikle Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında çeşitli kanunlaştırma faaliyetleri dolayısıyla bu işi yapmakta olan nişancının yükünü hafifletmek üzere oluşturulduğu gibi bir fikirle de bu görüş desteklenmektedir. Kanunnâmede reîsülküttâblık

hakkında yer alan maddelerin açık şekildeki uygulamasının ancak XVI. yüzyıl kaynaklarında görülmekte olması bu görüşlerin başlıca dayanağıdır. Bazı Osmanlı kaynaklarında verilen bilgiler reîsülküttâblığın en azından Yavuz Sultan Selim zamanında mevcut olduğuna işaret eder. Haydar Çelebi *Rûznâme*'sinde, Yavuz Sultan Selim'in Dulkadir Beyliği'ni ilhak ettikten sonra İstanbul'a dönüşünde (29 Cemâziyelevvel 921 / 11 Temmuz 1515) Dil'den (Dil İskeleyi) kayığa binerek İstanbul'a girdiği, ismi verilmeyen reîsülküttâbın da bu esnada Pîrî Paşa ve nişancı ile ayrı bir kayıkla hareket ettikleri belirtilmektedir (Feridun Bey, I, 465). Aynı kaynak, 921'de (1515) yine adı belirtilmeyen reîsülküttâbın nişancı ile birlikte yirmi iki berat, bir beylerbeyi beratı ve istimâletnâme olmak üzere toplam otuz adet evrakın yazılması için davet edildiğini, hazineden kâğıdı reîsülküttâbın aldığı, bunların tanziminin nişancı odasında yapılarak kapı ağasına reîsülküttâb vasıtasıyla teslim edildiğini kaydeder (a.g.e., I, 470-471). Bu bilgilere göre reîsülküttâbın yaptığı işler bu makamın gelişkin dönemlerinde yapmış olduğu işlerin aynısıdır. Bu durum, klasik şekilde olmasa bile Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından itibaren divanın onu yürüten kâtipler ve âmirlerinden oluşan bir bürokrasisinin mevcudiyeti de dikkate alınırca reîsülküttâblık gibi bir müessesenin en azından Fâtih devrinde var olduğuna işaret eder.

XVI. yüzyıl başlarında reîsülküttâblık nişancının emrinde çalışan, Dîvân-ı Hümâyün'da görevli bir grup kâtibin yöneticisini ifade etmekteydi. Başlıca görevleri Dîvân-ı Hümâyün toplantılarında arzu halleri sesli olarak okumak, telhis kesesini sadrazamın yanına koymak, divandan çıkan, nişancı veya kendisi tarafından müsveddesi hazırlanan fermanların kontrolünü yapmak, timar tahsis belgesi olan tahvil hükümünü hazırlamak, timar ve zeâmetlerin beratlarını yazdırmak, merkezden yapılan tayinleri deftere işlemek ve berat için ruûs tezkiresi adı verilen, defterdeki kaydın sûretini vermektir. Bu görevlerde bütün XVI. yüzyıl boyunca fazla bir değişiklik olmamış, sadece işlerin hacmi artmıştır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren nişancının aslı vazifelerinden olan fermanlara tuğra çekme, tahrir defterleri üzerinde gereken tashihleri yapma, ihtiyaç baş gösteren konularda kanun tedvin etme gibi işlerin yoğunlaşması sebebiyle bunlara göre ikinci dereceye düşen divan kâtiplerinin idaresi, hüküm müsveddelerinin kaleme alınması, beratların kontrolü gibi vazifeleri reîsül-

küttâblarca üstlenmeye başlanmıştı. Hem bu işlerin kazandığı yoğunluk hem de reîsülküttâba bağlı bürokrasinin kaydettiği gelişme beylikçi, kesedar, mürmeyiz gibi daha alt görevlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. XVII. yüzyılın ortalarında Bâbiâli'nin kurulması ile birlikte reîsülküttâblık buraya taşındı. Ancak Dîvân-ı Hümâyün'daki görevleri devam etmekteydi.

Bâbiâli'ye intikaliyle beraber reîsülküttâblık birçok yeni görev yüklendi. XVII. yüzyıl sonlarına doğru bürokrasinin merkezleşmesinde paralel biçimde bürokratik işlerin kazandığı yoğunluk sadrazamların yükünü arttırdığından resmen olmasa bile fiilen birçok bürokratik iş reîsülküttâblara devredildi. Nitekim sadrazamın buyrukları yetkisini daha geniş bir şekilde kullanmak, sadrazam adına hazırlanan telhisleri daha müstakil şekilde hazırlamak, gelişmeye başlayan Dışişleri'nde elçilerle yapılacak ön görüşmeleri bizzat yürütmek gibi bürokratik görevlerden başka özellikle sefer esnasında ordunun iâşesinin temini, çeşitli sınıflara asker alınması, askere bahşiş verilmesi, asker sayımı, hatta zaman zaman ordunun sevk ve idaresi gibi konularda sadâret kethüdâsı ile birlikte sadrazamın birçok yetkisini üstlendi. Bâbiâli'de sadrazamın bürokratik işlemlerdeki yetkilerini onun adına kullanmada oluşan paylaşım sonucu reîsülküttâblık Bâbiâli'nin üç büyük memuriyeti arasına girdi. Bunlardan kethüdâ bey sadrazamın başyardımcısı durumundaydı ve daha çok sadrazamın taşra teşkilâtı ile olan ilişkilerini yürütüyordu. Çok eski bir makam olan çavuşbaşılık da Bâbiâli'nin üçüncü büyük memuriyeti olarak reîsülküttâblığın altında yer alıyordu.

XVIII. yüzyılda önemini oldukça yitirmiş olan Dîvân-ı Hümâyün çok fazla değişiklik geçirmedikleri için reîsülküttâblığın artan önemi buradaki teşrifata pek yansımada. Klasik dönemde reîsülküttâblığın âmiri durumundaki nişancılık bürokratik açıdan divan gibi önemini kaybettiyse de yüzyıl sonuna kadar divan teşrifatında reîsülküttâblığın üst makamı olma durumunu korudu. XVI. yüzyılda reîsülküttâblıktan daha üst makam olarak değerlendirilen defter emniyeti XVII. yüzyıl sonlarına kadar üst veya alt makam olma durumunu sürdürdü, daha sonra artık bu konumunu muhafaza edemeyerek alt makam durumuna geldi. Hâcegân statüsünde olan reîsülküttâblık, yine hâcegân durumunda olan merkezdeki üç defterdar dışında diğerlerinin üzerinde kabul edildiğinden kalem şefliği gibi herhangi bir fiilî görevde bulunan veya